

oud LEIDEN NIEUWS

KWARTAALBLAD VAN DE HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN

jaargang 6, nummer 2
juni 2018

Minibieb

Rutger Veldhuyzen van Zanten bij de eerste Leidse historische minibieb (foto: René Vet). Zie pagina 8.

Agenda

9 juni 2018

Lezing 'Muziekleven in Leiden 1450 - 1750'

27 juni 2018

Lezingenavond 'Verleden, heden en toekomst van de Leidse Speeltuinen'

8-9 september 2018

Open Monumentendagen 'In Europa'

22 september 2018

HVOL-dagexcursie naar Den Bosch

In dit nummer

Van de voorzitter, <i>Rens Heruer</i>	3
Notulen Algemene ledenvergadering, <i>Adriaan Brandenburg</i>	4
De nieuwe penningmeester stelt zich voor, <i>Marjo Karremans</i>	7
Mooi legaat voor de HVOL	8
Eerste historische minibibliotheek onthuld	8
Excursie naar Den Bosch	9
Excursiecommissie 2019: twee vacatures	12
Waterambacht: twee vaartochten door Leiden, <i>Jan Wieles</i>	12
Monumentale kunst in Leiden Zuidwest, <i>Jos Hooghuis</i>	13
Buitenplaats Rijnstroom, <i>Hans van Ulden</i>	15
Verkenning en bescherming in Leiden Zuidwest, <i>Arie de Jong</i>	18
Belastingaftrek rijksmonumenten	20
Nieuwe leden	20
Pareltjes in de geschiedenissen van de 'gewone' Leidenaars, <i>Cees Meijer</i>	21
Open Monumentendagen Leiden: In Europa, <i>Saskia Leupen</i>	23
De HVOL op de Open Monumentendagen	24
Naar een historische maquette van Leiden, <i>Henkjan Sprokholt, e.a.</i>	25
Leidse speeltuinen in verleden, heden en toekomst	27
Aangestipt, <i>Bram van Leeuwen</i>	29
Boekbesprekingen, <i>Bram van Leeuwen</i>	30
Agenda	38
Bedrijfsleden	39
Afbeeldingen Beeldbank 'op zwart'	40
Colofon	40

Nieuw bedrijfslid

Wij zijn erg blij met de aanmelding van alweer een nieuw bedrijfslid:
APEK administraties, gevestigd aan de J.C. de Rijpsstraat 20 in Leiden.
Van harte welkom bij onze vereniging!

PLAATJE

Al fietsend door de binnenstad ontwaarde ik een bord in de bekende gele kleur die door de gemeente gebruikt wordt om tijdelijke verkeersmaatregelen kenbaar te maken. Het was op die en die dag strikt verboden om aldaar te parkeren. Dreigend stond vermeld, dat er ABSOLUUT gesleept zou worden. Het verbod was uitgevaardigd in verband met filmopnamen. Ik werd daardoor meteen herinnerd aan de glansrol die ik ooit, in mijn jonge jaren, vervulde in een Nederlandse speelfilm: demonstrant in een betoging om brood.

Een groep 19de-eeuwse arme sloebers zong een tekst op de melodie van de internationale en eiste voedsel. Van wie dat werd gevraagd bleef voor mij onduidelijk: een speelfilm wordt immers opgebouwd uit eindeloos veel losse fragmenten die pas door de eindbewerking tot een afgerond verhaal gesmeed worden. Als figurant weet je tijdens je optreden dus eigenlijk nauwelijks wat en hoe. Wij moesten twee avonden lang in een stoet al zingend en roepend de Beschuitsteeg uitkomen met spanendoeken en dan quasi de Hooglandse Kerkgracht opmarcheren. Het bleek uiteindelijk een scene te zijn die nog geen twee minuten duurde in de kasraker uit 1975: Keetje Tippel. Van onze groep was vrijwel niemand echt herkenbaar en het heeft bij ons ook niet geleid tot cinematografische carrières of Gouden Kalveren.

Ook toen al wisten filmmakers Leiden te vinden als decor voor hun rolprent. In de loop van de jaren is die belangstelling voor Leiden als achtergrond voor films enorm gegroeid en dat heeft natuurlijk alles te maken met de schoonheid van de stad. Leiden speelde inmiddels een rol in vele films en televisieproducties: De ontdekking van de hemel, Kruielmeltje, Het paard van Sinterklaas, Kort Amerikaans, Soldaat van Oranje, Een vlucht regenwulpen, Oud Geld, The Miniaturist enzovoort. Dat ik nu al twee keer las, dat Leiden diende als plaatsvervangend Amsterdam, toont aan dat het fraais van Leiden voluit de con-

currentie aankan met dat van onze hoofdstad. En juist dat laatste aspect verdient aandacht en zorg. Ik bedoel niet dat wij ons zorgen moeten maken, maar wel dat de daartoe geroepen instellingen en functionarissen zich niet alleen bewust moeten zijn van het unieke karakter van Leiden, maar dat zij ook zorg en aandacht moeten besteden aan het intact blijven van al wat Leiden zo fraai en aantrekkelijk maakt.

Mark Neupert is een Amerikaanse hoogleraar antropologie die na een jaar wonen in Leiden een prachtige documentaire maakte over het in zijn ogen zo bijzondere van de samenleving in de Leidse binnenstad. Deze documentaire Cobblestone Stories is studiemateriaal in Amerika, waarmee de studenten wordt getoond hoe in Leiden tegen een historische achtergrond het moderne leven wordt ervaren. Dat de filmindustrie Leiden ontdekte en gebruikt als 'plaatje' en dat in Amerika de stad bestudeerd wordt als bijzonder fenomeen zal naar ik hoop bijdragen aan het algemeen besef, dat wij bevoorrecht zijn om in deze oude Hollandse stad te leven, maar ook aan het besef, dat het koesteren van die stad en van wat daaraan zo waardevol is, voortdurend onderhoud vergt. Onderhoud met zorg en aandacht en niet geleid door de waan van de dag of de korte termijn.

Rens Heruer

Notulen van de ledenvergadering van de Historische Vereniging Oud Leiden

GEHOUDEN OP WOENSDAG 28 MAART 2018 IN GRANDCAFÉ DE BURCHT LEIDEN

Aanwezig (bestuur): dhr. R. Heruer (voorzitter), dhr. G. Kramer (vicevoorzitter), dhr. V. Wijnands (penningmeester), dhr. W. Bleijie, mevr. M. Hettinga, mevr. T. Schoonheim en dhr. A. Brandenburg (secretaris).
Afwezig met kennisgeving: dhr. E. Broesterhuizen (bestuur), dhr. L. Barendregt, dhr. R. van Maanen, dhr. A. Kroon, dhr. W. Laman.

Aanwezig overige leden: 86.

1. Opening

Voorzitter Heruer opent klokslag 19.30 uur de vergadering. Hij heet een ieder welkom, in het bijzonder de ereleden, leden van verdienste en Jos Hooghuis (voorzitter van de HVOL-werkgroep Monumentale Kunst Wederopbouwperiode) die na afloop van de vergadering de lezing verzorgt met als titel 'Monumentale kunst in Leiden: verborgen schatten'.

2. Ingekomen stukken en mededelingen

Er zijn geen ingekomen stukken en mededelingen, behoudens de berichten van verhindering.

3. Notulen ledenvergadering 2017

De notulen van de ledenvergadering van 29 maart 2017 worden onder applaus en dankzegging aan de secretaris aanvaard. Dhr. M. Smitsloo maakt van de gelegenheid gebruik om zijn vertrouwen in het bestuur te onderstrepen en het aanstaande vertrek (statutair) van penningmeester Wijnands te betreuen. Er zijn verder geen opmerkingen.

4. Jaarverslag 2017

Voorzitter Heruer dankt alle samenstellers van het jaarverslag voor hun inbreng. Het verslag wordt

met applaus omarmd en aanvaard, met extra woord van dank van mevr. S. Wesselink voor het helder opgeschreven verhaal: 'Ik ben helemaal blij'.

5. Financiële jaarstukken, verslag penningmeester en kascommissie

Voorzitter Heruer vraagt of er opmerkingen zijn over de begroting 2018. Dhr. A. de Jong geeft het advies mee om de begrotingscijfers van commissies en werkgroepen niet langer apart op te voeren: 'Veeg ze op één hoop'. Penningmeester Wijnands voert aan dat de huidige opsplitsing ook als leidraad fungeert voor commissies en werkgroepen: 'Het voorkomt bovendien enthousiaste initiatieven waarvoor geen dekking meer is'. Wijnands draagt het verzoek niettemin graag over aan zijn opvolger.

De penningmeester wijst in het financieel jaarverslag 2017, zoals dat in Oud Leiden Nieuws is verschenen, op twee schoonheidsfoutjes: op pagina 17 ontbreekt de kop 'Baten en Lasten over 2017' en het streepje onder de post 'Stem van Leiden' hoort daar niet te staan.

De vertrekkende penningmeester stelt vast dat de HVOL er financieel goed voor staat, wat mede te danken is aan een mooi legaat dat in het boekjaar binnenkwam. Wanneer het legaat buiten beschouwing wordt gelaten, wordt het boekjaar afgesloten met een klein negatief bedrag, met name door geringe renteopbrengsten en de incidenteel hogere kosten voor de festiviteiten rond het 115-jarig bestaan van de HVOL. Nog meer (bedrijfs)leden en een hogere rente zijn dan ook welkom, aldus Wijnands.

Omdat veel leden meer contributie storten dan formeel wordt verlangd (20 euro voor gewone leden en 30 euro voor duoleden), kunnen de huidige contributiebedragen gehandhaafd blijven. Dhr. P. Lamboo vraagt zich af hoe het precies zit met de post beleggingen. Wijnands geeft aan dat beleggingen - conform het bestuursbesluit om voorzichtig te financieren - zijn omgezet in spaarrekeningen bij verschillende banken zodat de risico's beperkt blijven. Obligaties zijn uitgeloot en hebben ondanks koersverlies nog 2,5 procent rente opgeleverd.

Dhr. de Jong komt met 'een tweede advies' om bij de presentatie van de cijfers voortaan naast de 'uitkomst' van een boekjaar ook de begroting van dat jaar te tonen, inclusief een toelichting op de cijfers. Wijnands meldt dat alle cijfers mét toelichting op de website verschijnen na goedkeuring door de ledenvergadering. De Jong houdt evenwel vast aan een toelichting vooraf. Ook dit advies draagt Wijnands over aan zijn opvolger. Dhr. H. Blom vraagt zich af of in de cijfers wel was voorzien in de extra kosten van de Oud Leidenprijzen in 2017. Wijnands meldt dat deze al waren gereserveerd.

Mevr. M. Smitsloo zegt het te waarderen dat een verhoging van de contributie nog niet aan de orde

is, zodat het lidmaatschap ook voor degenen met een kleine beurs aantrekkelijk is en blijft. Heruer steunt haar daarin van harte, ook omdat zo de drempel om lid te worden laag blijft: 'Zolang het kan, houden we de contributie zoals die is'.

De kascommissie (dhr. F. van Lelyveld, mevr. M. Moens en dhr. W. Peltenburg) stelt bij monde van dhr. Van Lelyveld vast dat de balans per 31 december 2017 een zo getrouw mogelijk beeld geeft van de vermogenspositie van de vereniging en verklaart zich akkoord met de verantwoording van opbrengsten en kosten in het verenigingsjaar 2017. De vergadering bekrachtigt vervolgens het voorstel van de kascommissie de penningmeester en het bestuur onder dankzegging te dechargeren. Dhr. Van Lelyveld pleit er verder nog voor om de kascommissie structureel uit drie leden te laten bestaan. Met het tijdig aanwijzen van 'understudy' dhr. Van Peltenburg was - na het afhaken van mevr. Y. Lignac - daar in zekere zin al op ingespeeld. Een driedelige samenstelling heeft dan ook de steun van het bestuur.

Voorzitter Heruer dankt de kascommissie voor haar werk en in het bijzonder dhr. Van Lelyveld van wie met bloemen afscheid wordt genomen. Dhr. Van Lelyveld moet conform het huishoudelijk reglement aftreden. Dhr. de Jong neemt - na instemming van de vergadering - zijn plaats in, zodat de kascommissie bestaat uit mevr. M. Moens, dhr. W. Peltenburg en dhr. A. de Jong.

6. Bestuurszaken

Voor penningmeester Wijnands zit zijn ambtsperiode (statutair maximaal acht jaar) erop. Voorzitter Heruer prijst Wijnands uitputtend voor zijn inzet gedurende al die jaren dat hij actief is geweest voor de HVOL. 'Zeer gewaardeerd. Af en toe streng, doch altijd rechtvaardig', luidt Heruers conclusie. 'En al lijkt zijn karakter soms wat knorrig, dat is zeker niet zo. Als je hem even leert kennen,

weet je wel beter', typeert Heruer Wijnands. In klein gezelschap wordt Wijnands te zijner tijd verder uitgeleide gedaan, waarbij hem - zo kondigt de voorzitter alvast aan - een HVOL-lakenloodje zal worden uitgereikt. Bloemen en een luid applaus volgen.

Heruer draagt vervolgens mevr. M. Karremans (accountant en partner bij HBK) voor als nieuw bestuurslid. Heruer meldt dat - na een uitvoerige zoektocht en een aantal gesprekken - mevr. Karremans uitermate geschikt wordt geacht voor de nieuwe bestuursfunctie: 'Zij is gepokt en gemazeld in financiën'. De ledenvergadering stemt volmondig en met bloemen en applaus in met de benoeming. Daarna worden de bestuursleden Schoon-

heim en Broesterhuizen bij acclamatie en opnieuw onder luid applaus herbenoemd voor vier jaar.

7. Wat verder ter tafel komt

Heruer wijst met genoegen op het groeiende aantal (duo)leden. Hij maakt intussen reclame voor het duo- en cadeaulidmaatschap. Secretaris Brandenburg meldt dat de HVOL nu pakweg 2500 leden telt ('gewone' en duoleden samen): 'and still counting'.

Dhr. N. Groenewegen vraagt aandacht voor terrasboten en dan met name boten die in particulier bezit zijn. Geen nieuw fenomeen, wil Groenenwegen een misverstand wegnemen: 'En ze kunnen ook een verfraaiing van de stad zijn, mits goed onderhouden'. Hij hoopt dat er voortaan 'iets genuanceerder' naar wordt gekeken. Vicevoorzitter Kramer laat in een reactie weten dat het artikel meer dan alleen over de terrasboten gaat: 'De verrommeling van de walkanten is soms een schande'. Hij wijst op de komende inventarisatie, samen met de gemeente, van wat legaal is en niet, en waarop een plan-van-actie zal volgen. Kramer noemt voorts de nieuwe Ligplaatsverordening op grond waarvan nu ook de uiterlijke en technische staat van vaartuigen kan worden getoetst: 'Zie het als een opschoonactie'.

8. Rondvraag

Mevr. Smitsloo stelt vast dat de HVOL 'goed bezig is': 'Maar hoe zit het met de nieuw- en hoogbouw in de stad, doet de HVOL daar niets mee?' Heruer geeft aan dat de HVOL en met name de commissie Niet-beschermd erfgoed goed kijkt naar wat er binnen, maar ook buiten de singels allemaal gebeurt, met De Kooi en de veelbesproken toren bij de Haagse Schouwweg als voorbeeld. 'Er wordt gemonitord wat er zich afspeelt. Daar waar wij denken te moeten ingrijpen, gebeurt dat ook', aldus Heruer. Kramer vult aan dat de HVOL zich aan

de eigen statuten moet houden. 'Moeten wij ons ook bezighouden met de Merenwijk of Stevenshof? We bekijken steeds of we ons er wel of niet mee moeten bemoeien en of dat een reële kans van slagen heeft. Neem het hostel aan het Steenschuur. Moet dat nu per se met 95 bedden? Zolang er niet aan het erfgoed wordt getornd, laten de statuten ons geen keus'. Ook in praktische zin zijn er volgens Kramer grenzen: 'Wij zijn een vereniging van vrijwilligers met een limiet aan onze mogelijkheden'. Dhr. W. Ydo wijst in dit licht op de Bond Heemschut. Heemschut kan bij bepaalde kwesties worden ingeschakeld, zoals bij genoemde hoogbouwplannen in de stad. 'Daar hebben wij zeker regelmatig contact mee', reageert Kramer. Dhr. R. Smit vraagt zich (ook als voorzitter van

de Excursiecommissie) af of de HVOL - zoals vele andere historische verenigingen - niet over een eigen onderkomen zou moeten beschikken. Heruer: 'Daar zijn wij ernstig mee bezig. En ik heb daar een beetje hoop op.'

9. Sluiting

Omstreeks 20.30 uur sluit voorzitter Heruer de vergadering. Hij dankt alle aanwezigen voor hun komst. De bijeenkomst wordt voortgezet met een tweetal korte boekpresentaties (Alphons Siebelt met 'De Leidse voedselvoorziening in de hongerwinter' en Leo Levi met 'Hebreeuwse teksten in de Leidse synagoge'), waarna Jos Hooghuis de microfoon overneemt voor zijn lezing 'Monumentale kunst in Leiden: verborgen schatten'.

Bestuur

De nieuwe penningmeester stelt zich voor

Sinds de algemene ledenvergadering van eind maart hebben we een nieuwe penningmeester. Victor Wijnands moest na acht jaar penningmeesterschap statutair aftreden en gelukkig werd een goede opvolger gevonden.

Marjo Karremans werd in Rijnsburg geboren. Met een vader die geboren werd in de schaduw van de Burcht voelde zij zich al vroeg sterk betrokken bij Leiden. Op 22-jarige leeftijd verhuisde ze dan ook naar deze stad, waar ze inmiddels alweer 26 jaar woont. Zij begon haar carrière bij Ernst & Young. Na daar tien jaar gewerkt te hebben, richtte ze in 1999 HBK belastingadviseurs & accountants mede op, het kantoor dat al jarenlang ook een bedrijfslid van de HVOL is, gevestigd in het Koningshuis bij de Stierenbrug in Leiden. Zij is adviesondernemeende accountant, gespecialiseerd in het midden- en kleinbedrijf.

Marjo Karremans (foto: Mike van Bemmelen).

HVOL ontvangt legaat van mevrouw Van Kempen-Fleur

De vereniging ontving recent een aanzienlijk legaat uit de erfenis van mevrouw Van Kempen-Fleur. Wij zijn hier uitermate dankbaar voor omdat het laat zien dat de HVOL en haar werk ook in materiële zin gedragen worden. Wij willen het legaat gebruiken voor zaken die we normaalgesproken niet of in elk geval veel lastiger zouden kunnen realiseren. Hierbij is bijvoorbeeld te denken aan het organiseren van een congres of symposium, de inrichting van een mogelijk eigen verenigingsgebouw of de (extra) financiële ondersteuning van een Leids historisch project.

Primeur voor Leiden

Eerste historische minibibliotheek onthuld

Op zaterdag 21 april werd op de Jan van Houtkade de eerste historische minibibliotheek in Leiden onthuld, de 'Oud Leiden-minibieb'. Het prachtige rood-witte buitenboekenkastje werd voor het 115-jarig bestaan van de HVOL in 2017 ontworpen en gebouwd door Rutger Veldhuyzen van Zanten, een van de vele vrijwilligers die de vereniging rijk is.

In de minibibliotheek zijn oude jaargangen van het Leids Jaarboekje en de jaarboeken van de voormalige Dirk van Eckstichting te vinden, evenals boeken over Leidse (historische) onderwerpen. Deze kunnen gratis geleend of geruild worden. Wanneer er voldoende animo blijkt, is het de bedoeling om in de toekomst nog een aantal plaatsen van een Oud Leiden-minibieb te voorzien. De bouwtekeningen zijn op aanvraag beschikbaar (info@oudleiden.nl). In het eerste weekend was de belangstelling in ieder geval groot, vele boeken uit de minibieb vonden hun weg naar een nieuwe eigenaar en ook werden er direct al enkele Leidse boeken gebracht. Iedereen die nog Leidse boeken in de kast heeft staan en deze met een breder publiek wil delen, kan ze in de minibieb aan de Jan van Houtkade 13 zetten.

Vicevoorzitter Gerard Kramer onthult de minibieb, samen met bestuurslid Marjolein Hettinga.
(foto: Niek Bavelaar)

's Hertogenbosch of Den Bosch: het bos van de hertog aan de waterlopen

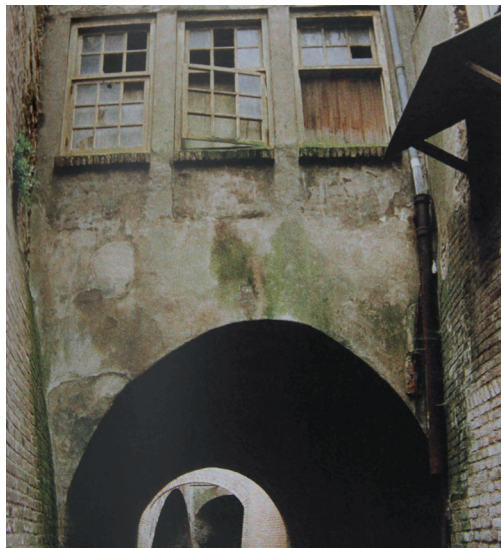
Evenals in Leiden ligt de oorsprong van 's Hertogenbosch of Den Bosch bij het punt waar diverse waterlopen samenvloeien. In Den Bosch zijn dat de Dommel, de Aa en de Maas. Samen worden de drie Dieze genoemd als ze in de huidige binnenstad bij elkaar komen. In 1185 geeft Hendrik I van Brabant stadsrechten aan de stad als een verhoogde nederzetting aan het water om een vesting te creëren tegen de vijanden uit Holland en Gelre.

In de middeleeuwen groeide de stad, mede door de gunstige ligging voor handel en verkeer, uit tot een van de grootste steden van de Nederlanden. De stad kreeg stadsmuren en daarbinnen werden de waterlopen in vaste beddingen geleid. Ook kwam een stadsgracht rond de vesting. De Aa en de Dommel werden via waterpoorten naar binnen geleid. De stad werd in die tijd 'de onneembare moerasdraak' genoemd.

Later werden de stad en de vestingwerken vergroot en de waterlopen aangepast. Na deze laatste ingreep kreeg het water binnen de vesting de naam Binnendieze. Een groot deel van de vestingwerken is intact gebleven en te bezichtigen. Veel van de waterlopen binnen de stad zijn inmiddels verdwenen. Van de huidige Dieze is maar

Den Bosch in 1648 (bron: Atlas Blau).

De Dieze (bron: Binnendieze, stadsrivier van Den Bosch).

een fractie van de oorspronkelijke vorm over. De diverse waterloopjes en grachtjes werden allengs steeds minder belangrijk voor het handelsverkeer. Het economisch hart werd de haven, de schakel tussen de waterwegen van het noorden en de wegen naar het oosten. Water is altijd belangrijk gebleven voor Den Bosch. In de 18de eeuw wordt de stad de overslagplaats voor de Zuidelijke Nederlanden. Tegenwoordig zijn het de watertoeristen die de wateren in en om de stad bevolken. Rond de stad liggen vele plassen en meren waarop de

watersport floreert. Een nieuwe vergelijking met Leiden dringt zich op.

Waren het in 1574 de geuzen die Leiden bevrijdden van de Spanjaarden, in 1629 was het Frederik Hendrik die Den Bosch veroverde op de Spanjaarden. Hiervoor werden waterwegen omgeleid en de natte, moerasachtige grond met windmolens drooggelegd. Het door de Filips II nog opgeroepen versterkingsleger kwam er niet meer aan te pas. Aan de verovering van Den Bosch dankt Frederik Hendrik zijn bijnaam 'De Stedenbedwinger'. Wie Den Bosch zegt noemt na de Bossche Bol direct de St Janskathedraal. Ontstaan in de 13de eeuw als Romaans kerkje. In de 15de en 16de eeuw werd rondom de oude kerk de huidige kerk

De Sint Jan van Den Bosch.

opgetrokken, in Brabants-Gotische stijl. Daarom is er nog veel van de oude kerk te zien is, onder andere aan de onderzijde van de oude toren. De imposante kruisbasiliek domineert de omgeving met zijn vele raampartijen, lichtbogen, tranen en pinakels. De sfeer is die van een grote Franse kathedraal.

Het interieur is ook indrukwekkend. Het orgel met 72 registers is een van de grootste van ons land. In de Mariakapel staat het beeld van Onze Lieve Vrouwe (de Zoete Moeder) van Den Bosch. Dit beeld zou een geneeskrachtige werking hebben. Nadat de stad door Frederik Hendrik werd ingenomen, kwam de kerk enkele eeuwen in handen van de gereformeerden. Echter nadat Napoleon Bonaparte een bezoek aan de stad bracht, werd de kerk weer katholiek. Het is nu de zetel van de bisschop van Den Bosch. De geschiedenis van de kerk is te zien in museum 'De Bouwloods'.

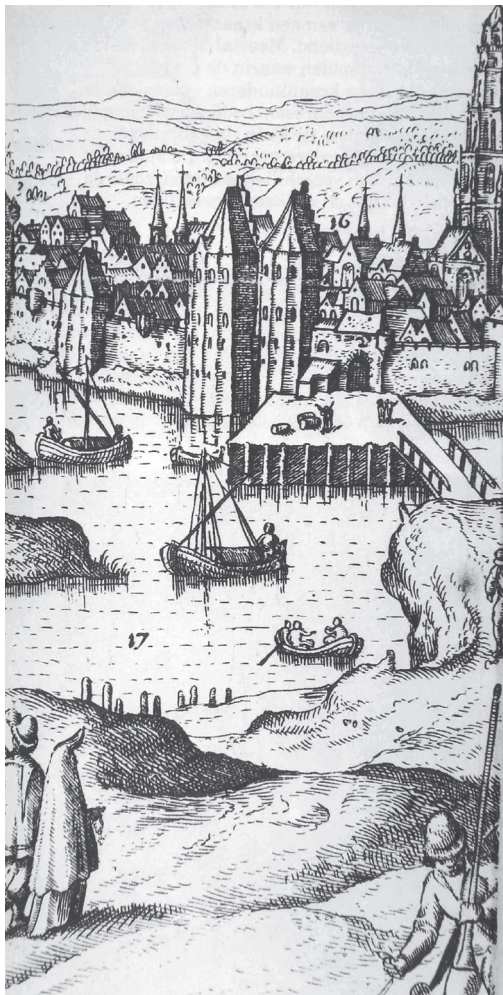
Dat is niet het enige museum van Den Bosch, het is net als Leiden een museumstad. Zo zijn er het Zwanenbroedershuis Museum Slager, het Noord-brabants Museum, Het Oeteldonks Gemintemuseum, het Stedelijk Museum en het Jheronimus Bosch Kunst Centrum. Een stad dus om niet in een dag op uitgekeken te zijn.

Zaterdag 22 september 2018:

Dagexcursie naar Den Bosch

Na de busreis is de ontvangst bij restaurant Bossche Kelders waar we koffie met een Bossche bol nuttigen. Tegelijkertijd is er een presentatie over de stad waarna onder leiding van ervaren stadsgidsen de stad wordt verkend. Daarbij wordt ruime aandacht besteed aan het exterieur van de St. Janskathedraal. Helaas kunnen er op onze excursiedag geen rondleidingen in de kerk gehouden worden. Wel kan men op eigen gelegenheid de kerk bezoeken.

Tussen lunch en borrel is er een boottocht over de Dieze waar een gids de mooiste plekjes laat zien en de geschiedenis daarvan zal vertellen. De rest van de middag kan besteed worden aan het interieur van de St Jan of aan een bezoek aan een van de vele musea. Het bezoek eindigt bij Café Restaurant Silva Ducis met een 'aangeklede' borrel.

De haven van Den Bosch in 1572 (bron: Steden en hun verleden).

Prijs van deze excursie: HVOL-leden en duoleden 50,50 euro, introducees 55,50 euro.

Inschrijvers krijgen een week voor de excursie een uitgebreid programma toegestuurd met daarin onder andere de vertrektijden en opstapplaatsen voor de bus.

Inschrijven voor excursies:

Vul het formulier op de website in (www.oudleiden.nl/activiteiten/excursies). U kunt per lid of per twee duoleden één introducee inschrijven. Introducees betalen iets meer dan HVOL-leden omdat het bestuur subsidie verleent.

Hebt u moeite met het invullen van het formulier?

Bel dan naar 071-3411533 (Wim Dool) of 071-5210752 (Rob Smit) en geef uw telefoonnummer via de telefoonbeantwoorder door. U wordt teruggebeld en een van de leden van de excursiecommissie regelt uw inschrijving.

Betalen:

Graag direct na de aanmelding de excursiekosten overmaken op bankrekening **NL67 INGB 0005 9012 64** t.n.v. Vereniging Oud Leiden (NB let op dat u het juiste nummer gebruikt, aangezien de rekening voor de contributiebetaling dezelfde naam heeft). Vermeld ook hier uw HVOL-lidnummer, de excursie waarvoor u inschrijft en uiteraard of u ook een duopartner en/of een introducee inschrijft.

NB Er is een kleine afwijking van de regel wat betreft het annuleren van de inschrijving voor Den Bosch. Gezien de afspraken in Den Bosch kunt u tot 6 september 2018 uw inschrijving gratis annuleren.

Excursiecommissie 2019: twee vacatures

De excursiecommissie is een zeer actieve commissie die jaarlijks een flink en divers aantal excursies organiseert. Sommige dichtbij huis, te voet of op de fiets, andere wat verder weg, met de bus. Op 1 januari 2019 zitten de statutaire termijnen van voorzitter Rob Smit en penningmeester Ingrid Engel er op. De commissie zoekt daarom HVOL-leden die belangstelling hebben om een van de twee vrijvallende functies op zich te nemen. Belangstellenden kunnen zich aanmelden door een mail te sturen naar hvolexcursies@gmail.com of te bellen naar 071-5210752.

Waterambacht presenteert twee vaartochten door Leiden

2018 is het Leids waterjaar. Ter gelegenheid daarvan brengt Het Waterambacht Leiden (WAL) een routeboekje uit voor twee vaartochten per eigen boot door Leiden binnen de singels. De ene tocht gaat door de binnenstad en de andere gaat voor een groot deel over de Leidse singels. Tevens is een aantal doorsteken tussen de routes opgenomen.

Het boekje verschilt in die zin van een gewone vaargids dat het zich niet zozeer richt op de bezienswaardigheden aan de wal, maar met name aandacht vraagt voor punten die te maken hebben met het Leidse stadswater. Uiteindelijk is dat het aandachtsgebied van het WAL. Om de aandachtspunten op de route in historisch perspectief te plaatsen wordt in het boekje ook historische achtergrondinformatie gegeven over een aantal watergerelateerde onderwerpen, zoals de beheersing van het waterpeil in de stad door de tijd heen, scheepvaart, enzovoort. We hebben ernaar gestreefd het boekje ook interessant te laten zijn voor niet-bootbezitters.

Het boekje is opgezet op dezelfde manier als de Gedemptegrachtenwandeling die we in 2015 uitbrachten. En ook nu bieden we het aan de leden

van de HVOL gratis aan. Daarnaast zal het voor een bescheiden prijs bij de Leidse boekwinkels en de VVV te koop zijn.

**Namens het Waterambacht Leiden,
Jan Wieles, info@waterambachtleiden.nl**

Monumentale kunst in de Leiden-Zuidwest

Een van de topwerken op het gebied van naoorlogse monumentale kunst in Leiden is te vinden in de R.K. Antonius van Paduakerk in Leiden-Zuidwest. De kerk is gebouwd in 1965 op de hoek van de Vijf Meilaan en de Churchilllaan. Hij is ontworpen in een roerige periode in de geschiedenis van de Rooms-Katholieke Kerk.

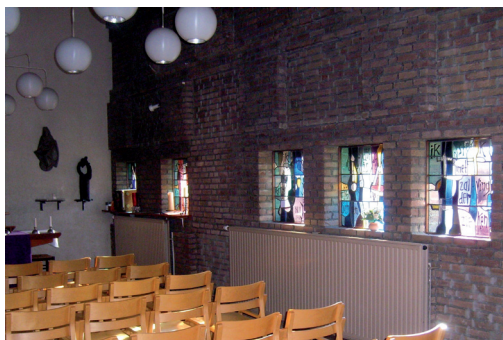
Onder invloed van het Tweede Vaticaanse Concilie dat van 1962 tot 1965 plaatsvond werden allerlei traditionele zaken ter discussie gesteld. Doel van deze grote kerkvergadering was de aanpassing van de Katholieke Kerk aan de moderne tijd en het zoeken van toenadering tot andere christelijke kerken en godsdiensten. Het ontwerp van architect H.A.D. Campman van het Rotterdamse architectenbureau J.P.L. Hendriks, J.A. van den Bosch, J. Hendriks dateert van 1963. Gebouw en interieur getuigen van de heersende vernieuwingsdrang. De inrichting heeft weinig vaste elementen. Het altaar kan worden verwijderd om de kerkzaal voor andere doeleinden te gebruiken zoals concerten. In plaats van traditionele knielbanken treft men stoelen aan. De enige vaste elementen zijn een bassin met doopvont en het orgel. Architectonisch

vormt de kerk een geheel met het verhoogde kerkplein. Dit komt onder andere tot uitdrukking in het gebruik van dezelfde materialen voor vloer en plaveisel. De vier flambouwachtige lantaarns op het plein zijn identiek aan de acht lantaarns in de kerk. De pastorie en het voormalige ontmoetingscentrum op palen op het plein zijn ook onderdeel van het ontwerp. De glazen wand van de kerk aan de pleinzijde benadrukt de verbinding met de buitenruimte.

Het interieur van de kerk wordt geheel gedomineerd door het zogenaamde Paulusraam. Dit sterkt zich uit over de gehele gevel aan de zijde van de Churchilllaan en bestaat uit drie delen: een raam, ca. 5.50 meter hoog, aan de noordwestzijde ter hoogte van het altaar, vier tympanen boven de Mariakapel en de biechtstoelen en een raam aan de zuidwestzijde boven de ingang aan de Churchilllaan. De ramen zijn abstract-expressionistisch van vormgeving en uitgevoerd in felle kleuren. Indertijd was dit nieuw want men hield in katholieke kerken nog lang vast aan de figuratieve traditie. De bouwpastoor van de kerk, pater Nicolaas J. Commandeur, liet zich graag inspireren door de apostel Paulus en vroeg daarom glazenier Louis Smeets om in de ramen het leven van Paulus te verbeelden. De kleuren van de ramen en de dynamiek van de vlakken stellen symbolisch de ontwikkeling voor die Paulus in zijn leven maakte. Het raam aan de zuidwestzijde verbeeldt het einde van het Paulus' leven. Het donkerrood

Antonius van Paduakerk, Boshuizerlaan 11-13, Paulusraam en tympaanramen, Louis Smeets (foto: Jos Hooghuis).

*Antonius van Paduakerk, Sacramentskapel.
(foto: Jos Hooghuis).*

in dit raam verwijst naar zijn martelaarsbloed. De vier tympanen tussen de beide grote ramen zijn een verwijzing naar de vier missiereizen van Paulus maar door de vorm ook naar Paulus als tentenmaker. Tijdens zijn reizen zou Paulus met het maken van tenten in zijn onderhoud hebben voorzien. Ook de Mariakapel onder de tympanen is voorzien van een glas-in-loodraam.

In de muur aan de zijde van het Vijf Meiplein bevinden zich zeven kleinere ramen met symboliek van de zeven sacramenten zoals deze zijn vastgesteld door het Concilie van Trente (1545-1563). Een sacrament is een middel tot heiliging. De sacramenten zijn gebaseerd op de bijbel en de traditie. In de ramen zijn soms figuratieve elementen te ontdekken maar de sacramenten zijn voornamelijk te kennen door de teksten die erin geschilderd zijn. Het zijn achtereenvolgens het doopsel, het vormsel, de biecht, de eucharistie, de ziekenzalving, het priesterschap en het huwelijk. De ramen bevinden zich in een afgescheiden gedeelte van de kerk, naar de ramen wel Sacramentskapel genoemd. In deze kapel staat ook een bronzen beeld van Antonius van Padua door Oswald Wenckebach.

De ramen zijn ontworpen en vervaardigd door Louis Smeets (1918-2005). Smeets was als beeld-

houwer, glasschilder en materieschilder voornamelijk werkzaam in Venlo. Hij werkte vanaf 1953 in atelier Geutjes in Venlo voor de beroemde Limburgse glazenier Joep Nicolas voor wie hij schetsen uitwerkte tot cartons en de verdere uitvoering verzorgde. Behalve in Venlo en omgeving was Smeets ook werkzaam op Curaçao en Sint Maarten. Gebrandschilderde ramen van Smeets zijn ook te vinden in het stadhuis van Gouda.

Vlakbij de St.-Antoniuskerk, Boshuizerlaan 5, staat de voormalige St.-Antoniuschool. Deze is nu in gebruik als buurtcentrum. Het ontwerp is van architect Hendriks van het eerder genoemde Rotterdamse bureau. De school is gebouwd in een H-vorm, die in de jaren 1950 werd gezien als ideaal omdat hierdoor licht en ruimte werd gecreëerd. Door latere aanbouw is dit grondplan verloren gegaan. Aan de zuidgevel zijn twee baksteenreliëfs aangebracht met vogels. Het rechterreliëf stelt 'spelen' voor waarbij kleinere vogels om elkaar heen cirkelen. Het linkerreliëf stelt 'leren' voor waarbij een grote vogel wordt omringd door kleinere vogels. Baksteenreliëfs worden gezien als een typisch Nederlandse kunstvorm en een aardige

*Antonius van Paduakerk, Sacramentskapel, doopsel,
Louis Smeets (foto: Jos Hooghuis).*

synthese tussen architectuur en kunst. De gevels zijn tegenwoordig écrukleurig beschilderd waarbij de reliëfs zijn uitgespaard. Het huidige buurtcentrum ontleent zijn naam aan deze gevelversiering: 'Vogelvlucht'. Het ontwerp is van de Bredase kunstenaar Frans Nuyens. Van Nuyens is helaas weinig bekend. De school werd in 1960 ingezegend door de voorganger van pastoor Commandeur van de Antoniusparochie, pastoor Barnabas van Rijn.

Boshuizerlaan 5, baksteenreliëf Frans Nuyens (foto: Jos Hooghuis).

Beeldbank

Buitenplaats Rijnstroom

Het komt nog maar heel weinig voor dat een schitterend gelegen buitenplaats moet wijken voor het aanleggen van een kanaal. In Leiden deed zich deze situatie voor in 1915. Buitenplaats Rijnstroom viel ten offer aan de slopers die vervolgens de stenen, het koper en het puin per advertentie te gelde probeerden te brengen.

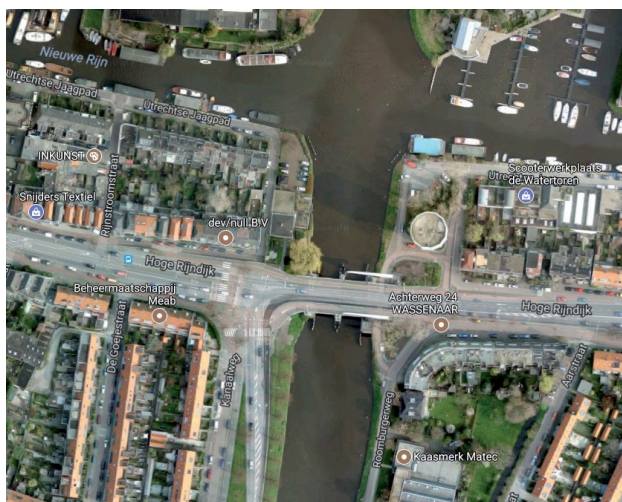
In het verleden ging een nieuwe stadsuitbreiding gepaard met het aanleggen van brede singelwegen die als aantrekkelijke wandelwegen werden beschouwd.

Het in deze tijd aanleggen van een singelpark is daar dan ook een goede weergave van. De kwaliteit van leven binnen de singels was destijds met name in de zomer niet zo best. Daarom ontstonden aan de randen van de stad nog net buiten de singels plekken waar men de stinkende stad kon ontvluchten. Deze plekken direct gelegen aan het water en meestal op steenworp afstand van wasserijen.

Om deze steeds verder uitbreidende en voor de bevolking gewilde plekken te kunnen bereiken

werden er vanaf de rand van de stad, net buiten de singels, lanen aangelegd die rechtstreeks leidden tot deze buitenplaatsen. Voorbeelden daarvan zijn nu nog terug te vinden in de straatnamen zoals de Witte Rozenlaan bij de Witte Singel en de Aloëlaan bij de Maresingel.

Veelal beperkte een dergelijke plek zich niet alleen tot enkele bosschages en veel groen. De plekken waar de burgers van de stad Leiden hun rust konden vinden werden voorzien van eenvoudige tuinhuisjes en kregen al snel de benaming speeltuinen. Men moet zich voorstellen een eenvoudig grasveld soms met een tuinhuisje en omgeven door lindes ver van de stad en ver van de eerste bebouwing buiten de singels.

De buitenplaats lag tussen het Utrechtse Jaagpad en de Hoge Rijndijk. De huidige Rijnstroomstraat herinnert hier nog aan (bron: Google earth).

Maar daar bleef het niet bij. Al snel werden de eenvoudige tuinhuisjes vervangen door grote landhuizen met koepelkamers, theekoepels, vijvers en orangerieën. En bijna altijd gelegen aan het water. Op die manier was het aan de rand van de stad Leiden in die tijd goed vertoeven. Maar de stad had meer ruimte nodig en al dat moois kwam onder druk te staan door verdere stadsuitbreidingen. De ene na de andere buitenplaats moest het veld ruimen waaronder nog niet zo lang geleden Bloemlust aan de Morsweg en wat later Groenoord aan de Haarlemmerweg. Ook de buitenplaats Rijnstroom gelegen aan het einde van de Hoge Rijndijk kon haar lot niet ontlopen. Een landgoed gelegen op het terrein tussen de Hoge Rijndijk en het Utrechtse Jaagpad met een lengte van ruim 200 meter tot de Roomburgerwetering.

In een brief uit 1678 wordt voor het eerst melding gemaakt van een speeltuin met twee speelhuizen gelegen tussen de Hoge Rijndijk en de trekweg naar Utrecht. Het toenmalige buiten wordt te koop aangeboden door de weduwe van burgemeester van Zanen. Het huis bracht 1650 gulden op. Later wordt het landhuis verkocht aan Geertruyd Akerboom, Zij liet het landhuis slopen en op dezelfde grond een nieuw huis bouwen samen met een orangerie, een speeltuin, een tuinmanshuis en een stalling. Het landgoed is dan 1 morgen en 225 roe groot en wordt Rijnstroom genoemd. We hebben het dan over een totaal van ruim 9000 vierkante meter. De naam Rijnstroom mag geen verrassing heten als we kijken naar de plek waar de

nieuwe buitenplaats verrees. Na het overlijden van de weduwe verandert het landgoed nog meerdere malen van eigenaar.

Het landgoed was inmiddels ruim 2 hectare groot en Leiden had behoefte aan grond om zijn inwoners te kunnen huisvesten. Annexaties van grond

Het toegangshek en een deel van de Buitenplaats Rijnstroom in 1911, rechts de Watertoren (foto: C.N.J. Meijzing).

Nadat het gebouw aan de Hoge Rijndijk 25 zijn functie als Militair Invaliden Tehuis had verloren, werd het gebruikt als kantoorpand. Het hek van Rijnstroom bleef in gebruik (collectie HVOL).

van de buurgemeenten stond te gebeuren. Het hele gebied werd verkaveld en de kavels werden publiekelijk verkocht. Op de verkavelde stroken werden huisjes gebouwd en de grote villa op het terrein werd gekocht door de gebroeders Van Ulden, pachters van de gemeentereiniging. We hebben het dan over 1893.

Lang hebben de Van Uldens geen plezier gehad van Rijnstroom want in 1915 werd het huis aangekocht door de provincie. In 1911 was namelijk begonnen met het graven van het Rijn-Schiekanaal, een nieuwe vaart tussen de Schie en de Rijn die de doorvaart voor schepen door de stad moest verminderen. De as van dat kanaal liep dwars door de woonkamer van de familie van Ulden. Alle opstallen werden afgebroken, de resten werden

publiekelijk verkocht en van Rijnstroom bleef zo goed als niets bewaard. Op 15 mei 1919 om 14:00 uur werd 'de nieuwe vaart' op feestelijke wijze geopend.

Is er dan helemaal niets bewaard gebleven van deze buitenplaats? Ja, toch wel. Het oude toegangshek in Louise XIV-stijl werd door de gemeente Leiden voor 300 gulden aangekocht. Het werd in 1913 voor het Militair Invaliden Tehuis aan de Hoge Rijndijk 25 geplaatst. En daar is het nog steeds terug te vinden als laatste overblijfsel van buitenplaats Rijnstroom.

**Namens de Beeldbank,
Hans van Ulden**

Verkenning en bescherming in Leiden Zuidwest

In een eerder nummer van Oud Leiden Nieuws stond een oproep voor leden uit De Mors of Zuidwest om de commissie Niet-beschermd erfgoed te helpen bij het opsporen en waarderen van gebouwen in deze wijken die bescherming verdienen. De oproep leverde weliswaar drie nieuwe leden op voor de commissie, maar helaas geen concrete suggesties en voorstellen. De commissie is vervolgens (zelf) aan het werk gegaan in Leiden Zuidwest.

Voorgeschiedenis van de wijk

Het grootste deel van de Bosch en Gasthuispolder, het gebied waar later de wijk Zuidwest werd ontwikkeld, kwam pas in 1920 bij de gemeente Leiden. Voor die tijd hoorde het bij de gemeente Zoeterwoude, al was er in 1897 al wel een stukje van afgeknabbeld, zodat de grens langs de spoorweg van Leiden naar Alphen aan den Rijn liep en Vreewijk door Leiden kon worden bebouwd. Al voor de Tweede Wereldoorlog werden er plannen gemaakt tot bebouwing van de polder. In het Uitbreidingsplan van 1933 werd het gebied bestemd voor woningbouw en bedrijvigheid, maar tot de oorlog kwam het niet in ontwikkeling. Langs de Haagweg ontstond al wel het Haagwegkwartier. Waar nu de Voorschoterweg is, was een trambaan. Het wegverkeer kwam vanuit Voorschoten Leiden binnen via de Leidseweg en de Haagweg, dus aan de westelijke zijde van de stad.

Bouwplannen

Direct na de Tweede Wereldoorlog werden plannen gemaakt voor Zuidwest en dat resulteerde in het Uitbreidingsplan van 1948, waarbij Zuidwest als tuinstad zou worden ontwikkeld. Net als in De Kooi en Tuinstadwijk zou het een uitbreidingswijk worden met eengezinswoningen en portieketagewoningen in een groene omgeving.

Drie wooncomplexen aan de Jacob van Campenlaan met duidelijk grote architectonische waarde (foto: Peter Lamboo).

Er werd begonnen aan de bouw van 494 woningen in Haagwegkwartier Zuid, dat was zelfs een nationaal voorbeeldplan. Verder stagneerde de ontwikkeling door allerlei oorzaken. Omdat de woningnood in de wederopbouwperiode groot was, werden de plannen voor de rest van Zuidwest aangepast en werd een deel van de geplande laagbouw ingewisseld voor hoogbouw. Deze herziening in 1955 werd gevolgd door een aanvullende herziening in 1959, waarbij de principes van de stadsgedachten van het CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) leidend waren, maar noodgedwongen en afgedwongen door de overheid op een sobere en doelmatige manier. Dus wel 'lucht, licht en ruimte' als ontwerpvoorwaar-

den, maar rechttoe, rechtaan om zo goed mogelijk industriële bouw mogelijk te maken, terwijl ook de architectuur zeer sober werd gehouden.

Inventarisatie

Als commissie Niet-beschermd Erfgoed zijn we bij herhaling de wijk ingetrokken om goed te kijken wat er over is van de oorspronkelijke opzet en hoe een en ander erbij ligt. We hebben ons verdiept in de bouwgeschiedenis en in de ideeën die daarachter steken. We zagen dat Zuidwest in voortdurende ontwikkeling is. Veel woningen zijn na enkele decennia uiteraard toe aan woningverbetering. Er is veel bezit van woningcorporaties en die hebben er op een aantal plaatsen ook voor gekozen het aanzien van flatgebouwen te moderniseren. Er is ook her en der gesloopt en nieuw gebouwd.

Voorzieningen

Kijk je naar de voorzieningen, dan is er ook het nodige gebeurd. De winkelvoorzieningen zijn opgebouwd via de hiërarchie van een wijkwinkelcentrum (de Luifelbaan) en buurtwinkelcentra. Nog maar recent is de Luifelbaan ingrijpend opgeknapt, waarmee het oorspronkelijk karakter goeddeels is verdwenen. De buurtwinkelcentra liggen er minder florissant bij. Verder zijn er scholen gebouwd, waarvan een aantal al is aangepast, maar een aantal is ook afgestoten of er is besloten ze te slopen. Er zijn verder enkele kerken gebouwd. Van alle voorzieningen zijn de kerkgebouwen het beste bewaard gebleven, ze hebben vaak ook andere interessante kenmerken uit de wederopbouwperiode zoals gebrandschilderde ramen. Als het gaat om het bieden van bescherming, dan komen de kerken zeker in aanmerking.

Twee invalshoeken

Wanneer we naar de woonbebouwing van Zuidwest kijken, dan zijn er twee invalshoeken die kunnen leiden tot het aanmerken van bouwwerken

en dergelijke die bescherming behoeven. De ene betreft wooncomplexen waarvan de architectuur een bijzondere waarde heeft. De andere gaat om de stedenbouwkundige opzet.

Bij dat laatste vallen vooral de zogeheten 'stempels' op: de herhaling van een kleinschalig stedenbouwkundig patroon, waarbij de optelsom van een stuk of vijf van dergelijke stempels met elkaar een buurt vormen. Er zijn verschillende van dergelijke buurten in Zuidwest, maar door sloop en nieuwbouw zijn diverse stempels doorbroken of ze worden bedreigd. Daarmee doet de vraag zich voor of de monumentale waarde van dergelijke stedenbouwkundige patronen zo waardevol is dat deze als een randvoorwaarde moet gelden bij de onvermijdelijke ingrepen tot woningverbetering.

Voorbeeld van de stempels in de buurt Haagwegkwartier Zuid (bron: Plankaart Zuidwest 2005).

De commissie heeft inmiddels een aantal bouwwerken en stedenbouwkundige situaties in Zuidwest geselecteerd, waarvan het wenselijk is dat deze een beschermde status krijgen. Het bestuur van de HVOL heeft zich daarachter geplaatst en aan het college van B&W een voorstel voorgelegd om een en ander bescherming te geven.

**Namens de commissie Niet-beschermd erfgoed,
Arie de Jong**

Belastingaftrek rijksmonumenten

Leiden kent meer dan 1200 rijksmonumenten, die een belangrijke bijdrage leveren aan de aantrekkelijkheid van onze stad. Een groot deel van die monumenten zijn particulier eigendom. Rijksmonumenten, vaak honderden jaren oud, vragen veel en duur onderhoud. Subsidies daarvoor zijn zelden voor particulieren beschikbaar (vroeger wel, maar nu niet meer). Particuliere eigenaren krijgen wel een financieel steuntje in de rug doordat ze 80% van een deel van de onderhoudskosten kunnen aftrekken van hun inkomstenbelasting.

Het vorige kabinet had het plan deze regeling te vervangen door een subsidieregeling met een beperkt budget, om daarmee een grootscheepse bezuiniging te bereiken. Dat plan is toen opgeschort, na hevige protesten, o.a. van de steden met veel rijksmonumenten die een achteruitgang van de kwaliteit van hun cultureel erfgoed vreesden door achterstallig onderhoud en schade aan de monumenten. Ook de HVOL nam stelling.

Maar de plannen zijn nog niet van de baan. Daarom is het van belang opnieuw in actie te komen. Wij doen daarom een oproep aan alle leden, niet alleen de eigenaren van rijksmonumenten, een landelijke petitie te tekenen. In het belang van onze mooie historische stad!

De link naar de petitie is <https://behoudaftrekmonument.petities.nl>.

Nieuwe leden

De Historische Vereniging Oud Leiden verwelkomt de volgende nieuwe (duo)leden:

M. van den Akker-Verhoog, M.H.A. Alink-Nieuwenburg, W. Atteveld-Schalkwijk, C.J.H. van Beek, P. Bloembergen, L. Bons, T.R. Bouwman, A.M.E. Briët-Zuithoff, G. Broesterhuizen, J. Brüsewitz, M. Danhof, P. Dirkse, G.A.C. van der Drift, W. van der Drift, J. Doornbos, H.G. Groenendijk, M.E.M. Heijboer, A. Heijnen-Leurs, J.M. Huson, C. P. Kamerling-Crama, H.M. Karstens-van Halsema, H.A. Kleijheeg-Meijlink, M. Kuiper-Bal, E.J. Kluvers-Wallast, S.M. Kooper-Verdonk, J. Korf, M. Kruize, J. Laken-den Edel, N. Muller, M.E. van Oosterhoud-Sjardijn, E. Peek-Crul, R. Pison-de Groot, H. Prud'homme van Reine-de Jager, M.W. van Raaijen, J.M. van Rijn, W.Y. Roodenburg, P. Schamper, P. Schipper, F.W.M. Schoenmakers, A.W. Schut, L.J.A. Sprenger, B. Stolk, M.A. Suman, E. Teerlink, A. Veldkamp, P.J. Vellekoop, M. Verbiest-Sira, C.M.M. Verdegaal-de Groot, J. Verweij-Noordam, I. Vogelezang, Th.Vreeburg-Buis, M.C. Witte, A.G. van der Wielen.

Wij wensen al onze nieuwe (duo)leden een fijne tijd bij onze vereniging!

Pareltjes in de geschiedenissen van de 'gewone' Leidenars

De komende tijd publiceren we in Oud Leiden Nieuws fragmenten uit de interviews van de Stem van Leiden. Daarmee hopen we u nieuwsgierig te maken naar de complete verhalen die de leden van deze werkgroep hebben vastgelegd. In verband met de privacy zijn de stukjes geanonimiseerd.

Er zijn nu rond de vijftig interviews afgenomen. De levensverhalen van de 'gewone Leidenaar' zijn opgenomen, volledig uitgeschreven en samengevat. Een aantal is al te vinden op de website van Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO). Het is de bedoeling dat alle verhalen op deze website komen. Tijdens de interviews horen we vaak onverwachte pareltjes: leuke, opmerkelijke, maar soms ook hele droevige levensgeschiedenissen passeren de revue.

Van borstrok tot badpak

We hadden een interview met een leuke oude dame. 'We waren thuis met ons zevenen en hadden het arm, maar wie was dat niet in de buurt', vertelde ze. Ze was de jongste en kreeg te eten wat haar vader en werkende broers hadden overgelaten, iets wat ze overigens nooit als een probleem heeft ervaren. Haar vader was lompensorteerder van beroep en verdiende daar heel weinig mee. Hij nam wel eens stiekem wollen kleding van z'n werk mee. Die werd thuis uitgethaald om bijvoorbeeld een trui voor haar van te breien, waar ze dan heel blij mee was. Als meisje wilde ze graag zwemmen, maar geld voor badkleding was er niet. Haar moeder breidde een kruisje aan een wollen borstrok en trots op haar nieuwe badpak ging ze naar de 'Overdekte', het zwembad in de Haarlemmerstraat. 'Als ik uit het water kwam, hing dat

geval tot halverwege mijn magere spillebenen', vertelde ze lachend. Ondanks dat ze het arm hadden, kijkt ze terug op een gelukkige jeugd.

Dan komt het kind hoor

Een andere mevrouw werd als vijfde in een gezin van tien kinderen in Gouda geboren. Op 3-jarige leeftijd verhuisde ze naar Leiden, waar haar vader een baan als pikeur kreeg bij de manege aan de Kaiserstraat. Hij verzorgde daar de paarden, onder andere die van prinses Juliana. Maar hij reed ook zelf, bijvoorbeeld in de 3 oktoberoptocht.

De manege in de Kaiserstraat (collectie HVOL).

Ze groeide op in de Oosterstraat, waar het gezin met al die kinderen in een huis met drie slaapkamers woonde. Een nieuwe baby sliep 's nachts behaaglijk op een kussen op de huiskamertafel:

dat was heel gewoon. De geboortes vonden thuis plaats. Mevrouw herinnert zich dat haar broer, met wie ze tijdens een bevalling in de keuken op een hoopje wasgoed zat, waarschuwde: 'Als je nou een harde gil hoort, dan komt het kind hoor, dan weet je het vast.'

Twaalf lieve kinderen

De volgende geïnterviewde kreeg stiekem vriendjes. Maar met een van de leuke boerenzonen naar de bioscoop op zondag, dat deed ze niet, dat was taboe in het gereformeerde gezin. Op haar 22ste trouwde ze met Joop, een fijne man die naar dezelfde kerk ging. Seksuele voorlichting was er nooit geweest. Samen hebben ze alles uitgevonden en daar heeft ze mooie herinneringen aan. Joop werkte bij de Touwfabriek als wever en later als spinner, totdat de Touwfabriek failliet ging en er een staalkabelfabriek gevestigd werd. Daar heeft hij gewerkt tot zijn ziekte dat onmogelijk maakte. Ze bleef als weduwe met vijf kinderen achter.

Toen ze tien jaar weduwe was, ontmoette ze Henk, via de kerk. Een weduwnaar met zeven kinderen. 'Het was een prachtige tijd met die twaalf kinderen'. Ook Henk overleed, maar met de kinderen heeft ze nog veel contact: 'Het zijn echt lieverds.'

Door haar huwelijk kwam ze in Leiderdorp terecht, waar ze nog steeds woont, maar Leiden

De Janvossensteeg (collectie HVOL).

bleef belangrijk voor haar: 'Ga maar eens op zondagmorgen over het Gerecht lopen, dat is zo iets geweldigs. Ja, ik ben echt een glibber gebleven.'

Op blote pootjes buiten

De laatste dame uit deze reeks werd geboren in de Musschenbroekstraat. Kort daarna verhuisde het gezin met de drie dochters naar de Janvossensteeg, hartje stad, waar haar ouders zich thuis voelden, als geboren Leidenaren. Vader was stratenmaker en overleed al op 42-jarige leeftijd, waardoor de kinderen voor inkomen moesten zorgen zodra ze veertien werden. De pogingen van een onderwijzer om haar door te laten leren, mochten niet baten.

Moeder kreeg een nieuwe relatie met een vrijgezelle melkboer uit de Clarensteeg en binnen een jaar waren ze getrouwd. De meisjes hadden een geweldige tweede vader aan hem en alles werd vrolijker.

In de volksbuurten daar werd altijd veel gefeest. 's Avonds hoorde je het plezier en de muziek van de accordeon, waarmee de burens vaak naar buiten kwamen. Maar je kon er de klok op gelijk zetten: op een bepaald moment braken de alcoholische ruzies uit, die overigens de volgende dag alweer vergeten waren.

Alleen in de Mirakelsteeg kwamen de meisjes niet. Dat mocht niet van thuis, hoewel het best aardige mensen leken daar. Vrouwen zaten er bonen af te halen. Het leven was er hard. Als een vrouw 's morgens was bevallen, zat ze 's middags alweer op een jutezak met de bonen op schoot. Kinderen liepen er in de winter op blote pootjes buiten, maar ziek leken ze er niet van te worden, evenmin als van de slechte hygiënische omstandigheden.

**Namens de werkgroep De Stem van Leiden,
Cees Meijer**

Open Monumentendagen Leiden: In Europa

In het weekeinde van 8 en 9 september openen rond de 30 monumenten hun deuren voor het publiek. Het thema van dit jaar is 'In Europa', een thema waar we in Leiden op vele manieren invulling aan kunnen geven. Denk alleen aan de rivier de Rijn, die zoveel Europese landen met elkaar verbindt en langs wiens oevers onze stad ontstond. Eens noordgrens van het Romeinse rijk en vele eeuwen belangrijke verkeersader en transportroute.

Met het thema 'In Europa' sluit de landelijke Open Monumentendag aan bij het Europese Jaar van het Cultureel Erfgoed. Het accent ligt op wat ons in dit deel van de wereld bindt, met aandacht voor internationale architectuurstromingen, vergelijkbare én onderscheidende (bouw)technieken, wederzijdse inspiratie in toegepaste kunsten en uitwisseling van kennis en wetenschap. Maar ook aandacht voor de mensen afkomstig uit andere hoeken in Europa, die zich hier vestigden en een bestaan opbouwden, werkten, kerkten en zelfs hun laatste rustplaats vonden.

Timing en een snufje geluk

We boffen in Leiden met zoveel prachtige ge-

Blad met de kaart van Europa uit de Atlas van Blaeu (collectie Erfgoed Leiden en omstreken).

De onlangs gerestaureerde houtzaagmolen De Herder verzaagt hout uit alle windstreken (foto: Saskia Leupen).

meentelijke en rijksmonumenten die jaarlijks hun deuren openen. Daarnaast zet de organisatie van de Open Monumentendagen zich elk jaar in om monumenten open te stellen die vrijwel nooit te bezichtigen zijn. Vaak gaat het om panden die een nieuwe bestemming krijgen zoals industrieel erfgoed, scholen of grote herenhuizen vóór, tijdens of na verbouwing. Timing en geluk spelen daarbij een grote rol. Kan een pand in het tweede weekeinde van september meedoen? Is er dan wat te zien? Loopt de planning van de bouwwerkzaamheden geen vertraging op? En niet in de laatste plaats: is het veilig voor bezoekers?

Bij sommige monumenten spant het erom, maar elk jaar lukt het om met vereende krachten rond de 30 monumenten open te stellen voor het publiek. Wij zijn huiseigenaren, bewoners, architecten en aannemers bijzonder dankbaar wanneer zij de liefde voor hun panden met ons willen delen. Datzelfde geldt voor de vele betrokken vrijwilligers. Zonder hun inzet zouden de Open Monumentendagen niet kunnen plaatsvinden. Ook meehelpen aan dit weekend? Neem dan contact op met de Stichting Open Monumentendagen Leiden: s.leupen@erfgoedleiden.nl.

Programma

Het programmaboekje, de Engelse gids en de Kidsgids zijn vanaf 6 september af te halen bij het Stadhuis, het Visitors Centre, verschillende locaties van BplusC en diverse boekhandels en musea in Leiden. Eind augustus staat het programma op de website online: www.openmonumentendagenleiden.nl.

Jeugd & muziek

Ook dit jaar is er voor de jonge monumentenbezoeker weer van alles te doen op het plein voor het Gerecht. Bij het informatiepunt in het Stadhuis is de gratis KidsGids af te halen met speur-

route door de stad. Daarnaast klinkt er muziek in vele panden dankzij de samenwerking met de Contactgroep Leidse Koren en een subsidie van Cultuurfonds Leiden.

Natuursteen voor stoepen, paaltjes en beeldhouwwerken wordt sinds eeuwen geïmporteerd uit de omliggende landen Frankrijk, België en Duitsland. Bij BamBam Steenhouwers wordt het vakkundig verwerkt tot verschillende Leidse stoeppalen.

Saskia Leupen

De HVOL op de Open Monumentendagen

Tijdens de Open Monumentendagen staan de vrijwilligers van de HVOL zoals altijd in de hal van het stadhuis. Het is immers een uitgelezen moment om mensen te interesseren in een lidmaatschap van onze vereniging. Twee dagen lang geven leden van de verschillende werkgroepen en commissies informatie over de vereniging en proberen we weer een mooi aantal nieuwe leden te werven.

Een prominente plaats wordt hierbij ingenomen door de Beeldbank, die elk jaar weer een nieuwe presentatie van oude afbeeldingen van onze stad weet te presenteren. Dit jaar verleent de Beeldbank nog een extra service. Wie oude foto's van Leiden heeft, maar niet meer precies weet wat erop te zien is, kan deze tijdens de Open Monumentendagen meenemen naar de stand in het stadhuis, waar de vrijwilligers van de Beeldbank zullen helpen om de foto's te lokaliseren. Iedereen is welkom!

Naar een historische maquette van Leiden

In Museum Gouda staat sinds enkele jaren een prachtige maquette van de stad in 1562. Ook veel andere Hollandse steden beschikken over een historische stadsmquette, maar Leiden niet, of liever, nog niet, want daar komt verandering in!

Een aantal enthousiaste inwoners en oud-inwoners van Leiden heeft het plan opgevat om een grote historische maquette van de stad te maken. Een dergelijke maquette leent zich uitstekend als vertrekpunt voor wandelingen, rondleidingen en als middelpunt bij tentoonstellingen. Hij kan bovendien een rol spelen bij herdenkingen zoals Leiden Ontzet (450 jaar in 2024), het Pilgrim Fathers Year (400 jaar in 2020), de Leidse Universiteit (450 jaar in 2025) enzo voort. Daartoe is de Stichting Historische Maquette Leiden in het leven geroepen. Deze gaat het project nader vormgeven, in nauwe samenwerking met diverse Leidse instellingen, zoals Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO), Museum de Lakenhal, de Drie October Vereeniging en natuurlijk de Historische Vereniging Oud Leiden.

Leiden in 1670

Op de maquette, met een schaal van 1 op 350, wordt de stad weergegeven zoals die er uitzag na de laatste grote uitbreiding van 1659. Basis hiervoor is de beroemde kaart van Christiaan Hagen van 1670, de zogenaamde 'grote Hagen', waarop de stad met haar bekende contouren van de singels te zien is. Voeg daarbij de beschikbaarheid van veel gegevens uit deze periode en een betrouwbaar resultaat is heel goed mogelijk. De gemeente heeft zich bereid verklaard de maquette een plaats te geven in de vernieuwde hal van het stadhuis. Een heel mooie plek die zeer toegankelijk is voor bewoners en bezoekers

van de stad. Behalve aan de duizenden woonhuizen en bijzondere gebouwen wordt ook veel aandacht besteed aan de stoffering: duizenden mensen, dieren, bomen, vaartuigen, moestuinen, karren, tonnen, marktkramen en nog meer zullen de stad vullen. En vol was het in die tijd, toen er circa 70.000 inwoners binnen de singels woonden.

De kaart van Christiaan Hagen (1670).

Kostbaar

Omdat de maquette geheel met de hand huisje voor huisje wordt gemaakt, is het een groot en kostbaar project. Over het benodigde onderzoek en de technische realisering zijn nu verkenningen gaande en die stemmen hoopvol. Er is in het verleden al veel woonhuisonderzoek gedaan in

Leiden en bovendien kan worden aangehaakt bij de resultaten van diverse nog lopende projecten. Het project is ook kostbaar door de hoeveelheid aan documentatie over de periode van het midden van de 17de eeuw, waardoor veel details bij de bouw aparte aandacht vragen. Afhankelijk van allerlei nadere keuzes en de inzet van vrijwilligers in de onderzoeksfase moet bij de kosten aan enkele tonnen worden gedacht. In eerste instantie zoekt de stichting nu naar sponsors om een start te kunnen maken en de komende maanden zal daarvoor een rondgang worden gemaakt langs potentiële subsidiënten en culturele fondsen.

Een deel van de Goudse maquette. Vele Gouwen-aars kochten hun eigen huisje op de maquette of een ander gebouw in hun stad.

Crowdfunding

Een groot deel van de verdere bekostiging komt van crowdfunding. Niet alleen woonhuizen, maar ook de grotere objecten als kerken en stadspoorten worden per stuk verkocht aan 'aandeelhouders' (bewoners, eigenaren, kamerbewoners en andere belangstellenden) die in ruil daarvoor een oorkonde en bepaalde privileges krijgen. Ook in Gouda konden belangstellenden stukjes stad kopen en dat werd een groot succes. Wat in Gouda is gerealiseerd, was voor de initi-

atiefnemers de aanleiding om dit ook in Leiden te proberen. Uit de gesprekken die tot dusver zijn gevoerd met belangrijke partijen in de stad, blijkt dat men warm loopt voor dit idee. Ook het feit dat de gemeente de maquette wil huisvesten op een superlocatie, de hal van het stadhuis, is natuurlijk een geweldige stimulans!

De maquette in Museum Gouda, de Markt en omgeving.

Oplevering

De stichting streeft - met een schuin oog naar de geplande oplevering van de verbouwing van het stadhuis - naar een feestelijke onthulling aan de vooravond van de 3 oktoberfeesten van 2020. Maar een en ander is uiteraard sterk afhankelijk van het tempo van de vorderingen. Intussen kan - om alvast een indruk te krijgen - een bezoek aan de Goudse historische maquette in Museum Gouda van harte worden aanbevolen.

Henkjan Sprokholt, Hans Wijn, Jos Lambrechtsen en Hendrik van Sandick.

Contactadres:

Hendrik van Sandick
Fruinlaan 11, 2313 EP Leiden
hendrikvansandick@hetnet.nl

Leidse speeltuinen in verleden, heden en toekomst

WOENSDAG 27 JUNI, 20.00 UUR, SPEELTUIN ZUIDERKWARTIER, ANJELIERSTRAAT 1

Op woensdagavond 27 juni vindt, in nauwe samenwerking met de Leidse Bond van Speel-
tuinverenigingen en de Speeltuinvereniging Zuiderkwartier, een avond plaats gewijd aan
de Leidse speeltuinen. Leiden is een van de steden waar het vooral verenigingen zijn die
de speeltuinen exploiteren. Op deze avond valt de schijnwerper op het verleden, heden en
toekomst van de speeltuinen en wordt aandacht besteed aan de maatschappelijke achter-
gronden daarvan.

Het programma is als volgt:

- Welkomstwoord en inleiding door John van Haasteren, voorzitter van de Leidse Bond van Speeltuinverenigingen
- Voordracht door Cor Smit, 'De Leidse speeltuinen, een historische schets'
- Voordracht door Leon Kloos, 'Stagnatie en nieuwe kansen'.

De Leidse speeltuinen, een historische schets

Spreker: Cor Smit

De oudste Leidse speeltuinvereniging, Zuiderkwartier, bestaat al meer dan negentig jaar en haar speeltuin opende in 1931 de poorten. Daarna volgden er veel meer, waarbij twee 'golven' te onderscheiden zijn, een in de jaren twintig en dertig en een direct na de Tweede Wereldoorlog. Sommige zijn alweer verdwenen, maar een groot aantal bestaat nog steeds. Dat zoveel speeltuinen door verenigingen worden beheerd, is landelijk gezien best bijzonder. De 'speeltuinbeweging' had echter voorlopers. Al eerder waren er commerciële speeltuinen. Belangrijker is echter het initiatief vanuit de wel-

gestelde burgerij aan het begin van de twintigste eeuw, de Vereeniging voor Volksspeeltuinen. Opvoeding en beschaving van de arbeidersklasse stond daar voorop. Het opvoedkundige element was ook onlosmakelijk verbonden met de latere speeltuinbeweging, alleen lag het initiatief toen niet meer bij de hogere burgerij, maar bij arbeiders en andere 'gewone' buurtbewoners. In zijn lezing geeft Cor Smit een schets van deze boeiende, maar nog steeds te weinig beschreven geschiedenis, van het eind van de 19de eeuw tot de jaren zeventig, tachtig van de vorige eeuw.

Cor Smit is een zelfstandige historicus, gespecialiseerd in de Leidse geschiedenis. Regelmatig publiceert hij over uiteenlopende onderwerpen. Omgang met de jeugd heeft echter zijn bijzondere aandacht. In 2014 promoveerde hij op Kinderarbeid in Leiden in (vooral) de negentiende eeuw.

Stagnatie en nieuwe kansen

Spreker: Leon Kloos

Na de groei van de speeltuinbeweging in de jaren vijftig en de stabilisatie in de jaren zestig

volgde in de jaren zeventig en tachtig een moeilijke periode. De belangstelling voor de speeltuin en vooral voor het lidmaatschap liep in deze jaren terug. De oorzaken zijn onder meer wijziging in bevolkingsopbouw, stadsvernieuwing, teruglopende belangstelling voor clubwerk en ook het feit, dat de overheid het welzijnswerk rechtstreeks onder haar hoede nam (en bezuinigingen oplegde). Al hebben de speeltuinen in Leiden van het veranderende welzijnswerk minder last gehad door het zelfstandige karakter van de speeltuinverenigingen. Wel hadden de speeltuinverenigingen last van een negatief imago. Het Imago van de speeltuinvereniging was bij velen dat van een achtergebleven, verouderde, verstarde en in zichzelf gekeerde organisatie.

In Leiden hebben de speeltuinverenigingen samen met de koepel slim ingespeeld op deze ontwikkelingen. Met name in het clubwerk werden veranderingen doorgevoerd, die meer aansloten bij de belangstellingssfeer van de jeugd (iedereen herinnert zich wel de zomers uitstapjes van de speeltuinverenigingen).

Hierdoor kwam er weer meer belangstelling onder bewoners om zich in te willen zetten voor de eigen buurt. Daarnaast werd deze opbloei gestimuleerd door de politiek van de 'sociale vernieuwing' (kabinet Lubbers-Kok 1989 -1994).

Ook de inrichting van de speeltuinen kreeg steeds meer aandacht; in Leiden zijn veel toestellen in deze tijd vervangen. Ook was er meer ruimte voor spontaniteit, en lag het accent minder op orde en discipline, een speeltuin die tot dat spontane spel moest uitnodigen was de trend. Dit had alles te maken met dat de visie op het spelende kind veranderde. Na de renovatie rond 2000 in Leiden ('Deltaplan') is de focus meer gericht geraakt op de speeltuin als zelfstandig buurthuis in samenwerking met lokale partijen als onderdeel van het buurt en vrijwilligersnetwerk.

Leon Kloos is verbonden aan de Nederlandse Unie van Speeltuinorganisaties en Jantje Beton en is consulent van de Leidse Bond van Speeltuinverenigingen.

Aangestipt

Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Leiderdorpse Scheppingskerk op 14 mei 2017 is een fraai geïllustreerd jubileumboek verschenen. Het brengt in woord en beeld de grote veranderingen in vijf decennia kerkdiensten. Zowel inhoudelijk als wat betreft de indeling van de kerkzaal. Verder wordt uitgebreid ingegaan op de bouwhistorie en het in- en exterieur.

Interviews met onder anderen predikanten, koster, organisten, cantors en tal van andere betrokkenen bij de protestantse gemeente maken het plaatje compleet.

Bovendien is er ruime aandacht voor de vele activiteiten in het kerkgebouw, zoals drukbezochte kleding- en boekenmarkten, de voedselbank en tal van organisaties en verenigingen die er onderdak kregen. De samenstellers noemen het een veelkleurige mix van verhalen, vieringen en ontmoetingen. Op 4 februari jl. kreeg commissaris van de koning Jaap Smit het eerste exemplaar aangeboden.

Het boek telt 72 pagina's en is voor 5 euro (exclusief de verzendkosten van 4,15 euro) te be-

stellen bij Protestantse Gemeente Leiderdorp, Van Poelgeestlaan 2, 2352 TD Leiderdorp.

'Mijn herontdekking van pater Piet Lommerse' heet het boekje van oud LD-journalist Henk van der Post (62). Veertig jaar na dood van deze Montfortaan en boerenzoon uit 't Zwaantje in Hazerswoude, spreekt de schrijver zijn hernieuwde bewondering uit voor deze 'eenvoudige' priester die hem als 11-jarige jochie (uit Hoogmade) rekruteerde voor kleinseminarie Beresteyn in Voorschoten.

Het is rijk geïllustreerd met zwart-witfoto's en geeft een mooi tijdsbeeld van het Rijke Roomse leven, dat in deze contreien zo goed als verdwenen is. Lommerse was 15 jaar

missionaris in Belgisch-Congo en werd in 1970 jongerenwerker in de verpauperde Schilderswijk. Maar bovenal bleef hij devoot priester, kritisch op de 'liefdeloze rol van de kerk, vooral naar jongeren toe'.

Informatie: hpostius@xs4all.nl.

Limes in Zuid-Holland geboekstaafd

HOOFDROL VOOR LEIDEN IN ROMEINS ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

Voor geïnteresseerden in de Romeinse Limes is het een jaar om van te smullen. In 2018 zijn tal van initiatieven ontplooid rondom de noordelijke grens van het Romeinse keizerrijk, die deel uitmaakte van het grootste archeologische monument van Europa. Nieuwe wandel- en fietsroutes langs de Limes, een tweewekelijks nieuwsjournaal op de Limeswebsite en twee boeken over de Zuid-Hollandse forten, wachttorens, grachten, wegen en havens in de eerste drie eeuwen van onze jaartelling.

Het boek 'Grens van het Romeinse Rijk. De limes in Zuid-Holland' van Evert van Ginkel en Wouter Vos, schetst een alomvattend verhaal. Hoe de Limes zich ontwikkelde van geïsoleerde voorpost tot een aaneengesloten linie met een voor die tijd dichtbevolkt achterland. Hoe het leger was

georganiseerd, uitgerust en bewapend en welke taken werden uitgevoerd. Hoe ze hun forten bouwden aan de zuidelijke oever van de Rijn en hoe het leven binnen de wallen en grachten verliep.

Als gidsen fungeerden archeologen, die de afgelopen twee eeuwen steeds stukjes vergaarden van de historische legpuzzel. Daaraan wordt nog steeds op diverse fronten gewerkt maar kan waarschijnlijk nooit helemaal worden voltooid. Wel verwachten de auteurs dat lopende en toekomstige onderzoeken zullen leiden tot nieuwe inzichten. Bijvoorbeeld de nog niet gedateerde vroege sporen van Romeinse aanwezigheid op de voormalige luchtmachtbasis Valkenburg of de actuele zoektocht naar fort Brittenburg voor de kust van Katwijk.

Aan de aanwezigheid van de Romeinen op zeven provinciale locaties vanaf het jaar 40 kwam rond 300 een einde. Waarom de soldaten de aftocht bliezen, wordt in het boek toegeschreven aan de grote verwarring in Rome, wateroverlast die landbouwgrond nog schaarser maakte en massale sterfte door epidemieën. Het was en

Tekening van fort Matilo in Roomburg gelegen bij de uitmonding van het Kanaal van Corbulo in de Rijn (Mikko Kriek).

bleef een drassige uithoek waar de vijand zich alleen in het jaar 69 roerde tijdens de Bataafse Opstand. Friezen staken de Rijn over voegden zich bij muitende Bataven en Cananefaten en stichtten brand in een aantal forten die later werden herbouwd. Gevonden asresten in Valkenburg leverden daarvoor het bewijs. Dat gold ook voor het vroegste teken van Romeins leven in onze regio: een zakje met een kleine muntschat dat rond het jaar 30 werd gedateerd. Mogelijk afkomstig van verkenners. Vaststaat dat het fort daar rond het jaar 40 werd gebouwd. Het boek maakt de grote 'Leidse inbreng' bij Nederlandse Limesonderzoeken duidelijk. Het stadje Forum Hadriani, waarvan de resten onder een Voorburgs stadspark liggen, was twee eeuwen geleden object van de eerste wetenschappelijke opgraving in Nederland. Die werd geleid door Casper Jacob-Christiaan Reuvens (1793-1835). Hij werd in 1818 hoogleraar oudheidkunde aan de Leidse universiteit en de eerste directeur van het Rijksmuseum van Oudheden. Daar bevindt zich

sinds 1837 een van de oudste en spraakmakendste Romeinse vondsten uit Zuid-Holland. Een in het jaar 162 opgerichte mijlpaal opgedragen aan de keizers Marcus Aurelius en Lucius Verus die een tijd samen regeerden.

Reuvens opvolgers onderzochten tal van vindplaatsen en stelden een van de twee grootste collecties van Romeinse oudheden van Nederland samen. Nergens in Nederland werd een grensfort zo compleet opgegraven als in Valkenburg. Alle eer daarvoor kreeg Albert Egges van Giffen (1884-1973), begonnen als conservator bij het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Hij ontwikkelde zich tot grondlegger van het Limesonderzoek in Nederland en groeide op dat terrein uit tot (inter)nationaal icoon. Omschreven als een perfectionist met tomeloze werkcucht die tussen 1941 en 1943 in drie seizoenen grote stukken zeer zorgvuldig blootlegde, die werden gefotografeerd en in kaart gebracht door zijn team. Na de oorlog zette hij zijn werk voort tot in 1953, een jaar voor zijn pensioen. Toenmalig

Opraving van het castellum in Valkenburg met de perfect geconserveerde funderingsbalken (Vereniging Oud Valkenburg).

leerling Willem Glasbergen pakte de draad in 1962 weer op. Vijf jaar later was zijn laatste opgraving. Perfect geconserveerd gebleven onder een dik pak kleilagen legde hij onder meer een barak van het castellum bloot. Hij overleed in 1979, het jaar waarin vindplaats Kerkplein werd omgedoopt tot Castellumplein.

En Leiden heeft aan de oostkant ook nog zijn eigen castellum Matilo, met burgernederzettingen en een fort van waaruit vanaf het jaar 70 de Rijnsoever werd bewaakt. Het omwalde terrein met gestileerde wachttorens symboliseert op die plek de overblijfselen die zich nog in de bodem bevinden. Op het terrein van het klooster Roomburg werden al rond 1500 monumentale vondsten uit de Romeinse tijd gedaan, die snel werden beschreven en nog steeds tot de belangrijkste inscriptievondsten uit ons land behoren. Het fraaie boek is een rijke bron over het

Romeinse leven in onze contreien. Zoals hun befaamde Kanaal van Corbulo, de eerste gegraven waterweg die parallel aan de huidige Vliet liep. Of hun zes vrachtschepen die in Zwammerdam werden gevonden en nu in themapark Archeon in Alphen aan den Rijn worden gerestaureerd. Driedimensionale tekeningen, historische en actuele foto's, animaties, kaarten en plattegronden en vlot leesbare en actuele teksten. Ze vormen samen een prima gedocumenteerd pleidooi voor een plekje van de Zuid-Hollandse Limes op de Unesco Werelderfgoedlijst. Zoals dat eerder gebeurde met de Germaans-Raetische Limes.

Grens van het Romeinse rijk. De Limes van Zuid-Holland - Evert van Ginkel en Wouter Vos - Uitgeverij Matrijs - ISBN 978 90 45345 531 9 - 224 pagina's - Prijs 24,95 euro.

Vernieuwde uitgave Leidse Wevershuisjes

In 2001 publiceerde Kees van der Wiel het boek 'Leidse Wevershuisjes' met een uitgebreide historische beschrijving van de kleine huurhuisjes die in de 17de eeuw werden gebouwd om de grote woningnood te lenigen.

Aanvankelijk bestemd om thuiswerkers in de snel groeiende lakenindustrie te huisvesten. Tweekamerwoningen met een trap- en tuitgeveltje met een weefgetouw in het voorhuis en een woonkamer erachter. Om later als woonpakhuisjes te dienen voor de fabrieksarbeiders. Hoewel er velen ten prooi vielen aan de slopershamer is het aan de Stichting Het Kleine Leidse Woonhuis te danken dat er ook gespaard bleven en een monumentale status verwierven.

Na zeventien jaar is een fraaie heruitgave verschenen. Het aantal kleurenfoto's is flink uitgebreid. Bovendien is er een nieuw hoofdstuk toegevoegd over het Wevershuis aan de Middestegracht 143. Een pand dat de stichting in 2005 opende als museum en activiteitencentrum, compleet met een heus weefgetouw. Historisch van groot belang omdat er op die plek al vanaf 1561 wordt gewoond. In het boek wordt aan de hand van historisch onderzoek door Maarten Enderman en informatie van oud-bewoners en architect Boudewijn Veldman een boeiend verhaal verteld over de staat van de woning en haar bewoners in de loop van de eeuwen. Het huidige huis dateert grotendeels uit de jaren 1626-1631 en kende in de beginperiode vooral linnenwevers als eigenaar of huurder. Ook viel het bij tijd en wijle ten prooi aan huisjesmelkers. En woonden er een turfdrager, boekdrukker, sigarenmaker of machinebankwerker. Na de Tweede Wereldoorlog werd lompenhandelaar Gijzenij eigenaar die het huisje verhuurde aan studenten.

De meest illustere was chemicus Lieuwe Wijnga die in vier decennia op de muur van het achterhuis een compleet gastenboek liet aanleggen door zijn medebewoners en gasten. Vanaf 1980 kreeg hij de gemeente als huisbaas.

Leidse Wevershuisjes. Het wisselende lot van de 17e-eeuwse Leidse arbeiderswoningen
- Kees van der Wiel - Primavera Pers - ISBN 9789059972575 - 224 pagina's - Prijs 17,50 euro.

'Hongerwinter' duurde tot juli 1945

BELANGRIJKE ROL PARTICULIER INITIATIEF BIJ VOEDSELVOORZIENING

Alphons Siebelt heeft becijferd dat tijdens de hongerwinter in de Tweede Wereldoorlog zo'n 500 van de ruim 80.000 Leidenaren door een voedseltekort zijn overleden. In grote steden als Amsterdam, Rotterdam en Den Haag lag het percentage 'oversterfte' hoger. De auteur van het boek 'De Leidse voedselvoorziening in de hongerwinter' beantwoordt de al in 1946 in het Leids jaarboekje gestelde vraag hoe de Leidse bevolking rond het einde van de Duitse bezetting wist te overleven.

Daarvoor doorzocht Siebelt zoveel mogelijk bronnen. Duidelijk bleek dat rantsoenering door de overheid onvoldoende was. Het waren volgens hem met name in de vergetelheid geraakte particuliere initiatieven, die er voor zorgden dat meer Leidenaren aan de hongerdood ontsnapten. Dat het voor velen kantje boord was, maakt het rapport van de Rode Kruis van 18 mei 1945 duidelijk: ruim 3.000 Leidenaren waren extreem vermagerd en in het Academisch Ziekenhuis Leiden (nu LUMC) werden 5.166 patiënten met hongeroedeem verpleegd. Ook na de bevrijding stierven nog veel mensen. Vooral ouderen en mensen zonder sociaal vangnet werden het slachtoffer.

De rantsoenering verslechterde in de loop van 1944 dramatisch. In september waren er nog maar 1.400 kilocalorieën beschikbaar, begin

november was dat al gezakt naar 1.000 en eind november tot ongeveer 700. In dat jaar ontstond ook een acute noodsituatie omdat de Stedelijke Licht- en Gasfabriek door gebrek aan steenkool de levering van gas en stroom aan particulieren moest stoppen. Daardoor waren velen aangewezen op de gaarkeukens bij conservenfabrieken aan de Langegracht en de Hogevoerd. Eenzijdig samengestelde maaltijden en slechte

bereiding leidden tot een litanie van klachten. In 1945 daalden ze zelfs naar gemiddeld 300 kilocalorieën. Vanaf januari kwamen suikerbieten op het gaarkeukenmenu en in het rantsoen. Tulpenbollen vervingen die maand de aardappelen. Inmiddels gingen Leidenaren ook op pad om zelf levensmiddelen te bemachtigen. Zo had een Leiderdorpse boer zo'n 130 Leidse gezinnen als klant voor melk. Vaker moest men verder van huis. Er zijn 'hongertochten' bekend naar Alkmaar en Schagen en soms zelfs naar Den Helder of Wieringermeer. Illustratief in dat opzicht zijn de herinneringen die Gijs Veldt in 2017 optekende van de tocht als elfjarige jongetje met zijn vader naar Opperdoes in Noord-Holland. Die zijn als bijlage in het boek opgenomen.

Dan was er het brede veld van particuliere initiatieven voor specifieke doelgroepen. Een verslag van de Leidse illegaliteit in 1946 meldde dat zes zelfstandige organisaties ruim één miljoen kilo

levensmiddelen verstrekten aan onder anderen schoolkinderen, jonge/aanstaande moeders, ouderen en bewoners van gestichten. De koepel werd gevormd door de Centrale Raad voor Bijvoeding en het in 1942 tot stand gekomen Interkerkelijk Overleg speelde een sturende rol. Een belangrijke speler in het geheel was de Verzorgingsraad voor Leiden die zich vooral richtte op het vervoer. Het HABO-comité organiseerde in de Stadsgehoorzaal maaltijden voor zo'n 500 personen terwijl het MOB 130.000 papmaaltijden uitdeelde onder kinderen. De Voedselorganisatie Leiden, ontstaan vanuit de illegaliteit, regelde pakketten voor de eigen medewerkers maar ook voor onderduikers. En er waren bedrijven (onder andere HCW en Krantz) die voedsel verstrekten aan personeelsleden.

Siebelt constateert dat het ook in oorlogstijd gebruikelijk was om aan het eind van de zomer een wintervoorraad aan te leggen. Traditioneel werd in vele gezinnen groenten, fruit en zelfs vlees geweekt in speciale flessen en potten. Vele honderden Leidenaars bezaten een eigen volkstuintje aan bijvoorbeeld de Lage Morsweg en de Burggravenlaan. Maar gebrek aan pootgoed en (kunst)mest en 'kapers op de kust' maakten deze zelfvoorziening steeds problematischer.

De verlossing van de inmiddels tot grote hoogte gestegen hongersnood was nabij begin 1945. In januari en februari arriveerden in Delfzijl schepen met Zweedse hulpgoederen die werden overgeladen op de binnenvaart. Het eerste schip arriveerde op 17 februari 1945 in Leiden en op 6 maart kreeg de bevolking voor het eerst gratis brood. Onder meer gebakken bij de Leidse Broodfabriek en via twaalf uitverkoren winkels verspreid. In de volgende maanden kwam daar ook 'Zwitsers' brood gebakken van roggemeel bij. Inspanningen van de regering in Londen resulteerden op 29 april in de eerste voedseldropping op vliegveld Valkenburg. Drie dagen

Gaarkeuken in conservenfabriek VITA aan de Hogewoerd (foto: A. de Geus).

later hadden 343 Engelse en 75 Amerikaanse vliegtuigen 650.000 kilo goederen afgeworpen. Kort na de capitulatie op 8 mei arriveerde de eerste noodhulp uit het eerder bevrijde Friesland en Brabant. Daarna kwam de voedselaanvoer in versneld op gang. Zowel het Rode Kruis als het Commissariaat Noodvoorziening droegen er aan bij dat de gaarkeukens op 14 juli 1945 de deuren konden sluiten.

Het boek bevat een schat aan feitenmateriaal en achtergronden over de organisaties die betrokken waren bij de voedseldistributie. En toont het brede spectrum van onvermoeibare gedreven hulpverleners tot aan niets ontziende zwarthandelaren. In de slotbeschouwing zegt Alphons Siebelt dat bij overleven factoren meespeelden als sociale positie, leeftijd en gezondheid. Wie op zichzelf was aangewezen en niet aangesloten was bij een kerkelijke gezindte had al gauw het nakijken. Eén feit veranderde volgens Siebelt de oorlog niet: de sociale afstand tussen Leidse bevolkingsgroepen was en bleef enorm.

De Leidse voedselvoorziening in de hongerwinter - Alphons Siebelt - Uitgeverij Primavera Pers - ISBN 978 90 5997 263 6 - 144 pagina's - Prijs 17,50 euro.

Uniek brievenboek van Leids weeshuis

In 2016 vierde het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis aan de Hooglandse Kerkgracht het 700-jarig bestaan. Bij dit bijzondere jubileum is de basis gelegd voor het boek 'Met tranen in mijn ogen...'. Auteur Dita van Wieren-Maan presenteert daarin een selectie uit 466 brieven, die in de tweede helft van de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw aan het weeshuis zijn gestuurd. Brieven van en over Leidse wezen waarin zaken als geld, mores, verdriet, armoede, sterfte, spijt maar ook daadkracht aan de orde komen.

In totaal zijn er 58 brieven geselecteerd, die een inkijkje geven hoe weeskinderen de tijd van grote maatschappelijke en politieke veranderingen beleven. Ze zijn in het boek opgenomen in twee versies. Een transcriptie van het origineel en ernaast een hertaling in modern Nederlands, waarbij werd samengewerkt met Peter de Bruyn van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Vervolgens zijn ze thematisch gerangschikt in zeven hoofdstukken: 1. Opname; 2. Contact met familie; 3. Werkgevers en weglopers; 4. Op zee; 5. Bij het leger; 6. Verblijf in koloniën en 7. Vertrek en voormalige bewoners. En voorzien van een groot aantal toepasselijke illustraties.

Het weeshuis huisvest in die periode niet alleen wezen en vondelingen maar ook kinderen uit arme gezinnen die de verzorging niet aankunnen. Zoals de vierjarige Cornelis Hazeveld wiens moeder overlijdt terwijl zijn vader op zee verblijft. Het weeshuis verstrekt aan allen onderdak, voeding, medische verzorging en onderwijs tot hun 25ste levensjaar. Na 1800 wordt die vertrekleeftijd verlaagd naar 22 jaar.

Die hoge leeftijd gekoppeld aan een streng regime leidt ertoe dat een fors aantal kinderen voortijdig wegloopt. Dat blijkt ook uit brieven

waarin geklaagd wordt over lijfstraffen. Wie regels overtreedt moet voorover gebogen op de houten 'schrobbebank' plaats nemen en wordt geslagen met een leren zweep met knopen. Of wordt één of meer dagen opgesloten 'in het gat' ofwel het 'kolhuys', een duistere strafcel. Maakt iemand het nog bonter dan wordt hij aangemeld bij de Verenigde Oost-Indische Com-

pagnie of de West Indische Compagnie. Sommigen bevalt dat goed zoals Abraham Hollebeek die carrière maakt als militair. En Jacob Domus die zich zo goed aan boord gedraagt dat hij mag terugkeren in het weeshuis. Maar vervolgens daar een meisje zwanger maakt waardoor beiden op straat worden gezet. De meeste VOC- en WIC-gangers beklagen zich in brieven over de slechte omstandigheden aan boord. Zo belandt Passchier van Beek in Ghana en schrijft over zijn ellendige leven in het centrum van de slavenhandel. Evenals andere lotgenoten betuigt hij spijt voor zijn misdragingen. In het begin van de 19de eeuw kiezen veel jongens voor een militaire loopbaan. Met het risico te sneuvelen of in handen van de vijand te vallen. Ook worden Leidse wezen naar de Drentse landbouwkolonies gestuurd. Ze belanden in gestichten om woeste grond te ontginnen voor de landbouw. Met als motto: het lot van armen verbeteren door arbeid en onderwijs. Het Leidse weeshuis is daartoe gedwongen op straffe van een subsidiekorting. Tussen 1821 en 1840 worden 66 kinderen - ook meisjes - naar Frederiksoord en Veenhuizen gestuurd. Maria Malijs schrijft in 1828: 'Met tranen in de ogen vat ik de pen op. Want als ik daar nog langer moet zijn, dan geloof ik wel dat u mij nooit terug zult zien'. Aandoenlijke woorden waarvan de eersten ook de titel van het boek worden.

Dan zijn er ook nog gevaren binnen de muren. Kindersterfte - vaak het gevolg van besmettelijke ziekten - ligt ook in het weeshuis hoog. Tussen 1777 en 1800 overlijdt 21 procent van de binnengebrachte kinderen. Dat daalt tussen 1801 en 1824 naar 17 procenten en later nog

verder door verbeterde leefomstandigheden - niet meer twee in één bed - en hygiëne maar ook door een kleinere bezetting.

Er zijn ook positieve kanten aan het verblijf. De wezen krijgen intern onderwijs en leren lezen en schrijven. Dat kent ook zijn weerslag in de brieven. Doorgaans nette handschriften en vaak terugkerende statige formuleringen aan het begin en het einde verraden oefening. En wat

Groepsfoto van drie weesmeisjes met hoedjes en handtassen omstreeks 1900. En witte schorten als bewijs dat ze communie hebben gedaan (collectie ELO).

opvalt is dat leiding en bestuur worden aangesproken met veel respect en op zakelijke toon. Op 12-jarige leeftijd worden jongens te werk gesteld bij een ambachtsman (vaak in de textiel) en volgen de interne avondschool. Meisjes blijven doorgaans in het weeshuis en zijn actief in de naaikamer of doen huishoudelijk werk. Voor de presentatie van het boek komen op 7 april vele betrokkenen en genodigden bijeen in het voormalige weeshuis. De oudste groep van het Jeugdtheaterhuis Zuid-Holland brengt in het beste denkbare decor een zelfgemaakte voorstelling waarin de aangrijpende sfeer, die som-

mige brieven oproepen, in stilte, woord, gebaar en muzikaal worden uitgebeeld. Daarna reikt Dita van Wieren-Maan het eerste exemplaar uit en bedankt alle betrokkenen bij het project.

'Met tranen in mijn ogen...' - Dita van Wieren-Maan - Uitgeverij Primavera Pers - ISBN 978-90-5997-236-0 - 112 pagina's - Prijs 14,50 euro.

De brievencollectie wordt bewaard in de archieven van Erfgoed Leiden en Omstreken en is online te bekijken.

Agenda

Zaterdag 9 juni 2018

Lezing in het kader van het Schuytfestival door Erik Jas, 'Muziekleven in Leiden 1450 - 1750'.

Plaats: Lokhorstkerk, Pieterskerkstraat 1.

Aanvang 10.00 uur.

Woensdag 27 juni 2018

Informatieavond over verleden, heden en toekomst van de speeltuinen, met de nadruk op Leiden. Sprekers: John van Haasteren, Cor Smit en Leon Kloos. Zie pagina 27.

Plaats: Speeltuin Zuiderkwartier, Anjelierstraat 5.

Aanvang 20.00 uur.

Van vrijdag 27 juli tot en met zondag 29 juli 2018

Erfgoedmanifestatie 'Sail Leiden'. Drijvend openluchtmuseum met zo'n 200 historische schepen en historische ambachten.

Plaats: De kades tussen Morspoort en Zijlpoort en het Ankerpark.

Tot en met zondag 2 september 2018

Jubileumtentoonstelling 'Al 200 jaar van nu' ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het Rijksmuseum van Oudheden.

Voorwerpen uit eigen collectie en voorwerpen die naar andere musea verhuisden.

Plaats: Rijksmuseum van Oudheden, Rapenburg 28.

Zaterdag 8 en zondag 9 september 2018

Open Monumentendagen met als thema 'In Europa'.

Het programmaboekje is vanaf 6 september af te halen. De HVOL heeft als altijd een stand in de hal van het stadhuis. De vrijwilligers van de Beeldbank staan hier klaar om te helpen met het identificeren van plaatsen op oude foto's van Leiden. Zie pagina 23.

Zaterdag 22 september 2018

HVOL-excursie naar Den Bosch. Zie pagina 9.

Bedrijfsleden

Alrijne Zorggroep

APEK administraties

Rijksmuseum Boerhaave

Breedveld Holding

Buik en Van der Horst, gerechtsdeurwaarders

Grandcafé De Burcht

Van Cleef Holding

Stichting Confessioneel Onderwijs Leiden

Geelkerken Linskens, advocaten

Griffioen Precious Presents vof

La Gro advocaten

HBK, Belastingadviseurs & Accountants

Stichting Hofjes van de Diaconie

De Leeuw Makelaardij bv

Macropa BV

Glas- en Schilderwerken Van Muiden bv

Stichting Pieterskerk Leiden

Prima Management

Primavera Pers

Rabobank Leiden-Katwijk

Hoogheemraadschap van Rijnland

MBO Rijnland

De Ruyter de Wildt en De Vroom, advocaten

Schulpen Schuim BV

Teekens Karstens, advocaten en notarissen

Universiteit Leiden

Van der Valk Hotel Leiden

Architektenburo Veldman | Rietbroek | Smit

Museum Volkenkunde

Tandartsenpraktijk Zoeterwoudsesingel

Zorgverzekeraar Zorg en Zekerheid

Holdingmaatschappij
R.H. Breedveld B.V.

Rabobank

Universiteit Leiden

**architektenburo
Veldman | Rietbroek | Smit**

Auteursrechten

Afbeeldingen Beeldbank 'op zwart'

Op 4 april 2018 heeft de Rechtbank Den Haag een uitspraak gedaan in een tegen Erfgoed Leiden en omstreken (ELO) aangespannen zaak over het op de website publiceren van foto's (prentbriefkaarten) van een onbekende maker. In deze uitspraak werd de gemeente Leiden (ELO) veroordeeld tot het betalen van een bedrag per foto aan de auteursrechthebbende.

ELO is tegen deze uitspraak in beroep gegaan, maar heeft voorlopig wel besloten om alle afbeeldingen voor het publiek 'op zwart te zetten' totdat de auteursrechten ervan zijn vastgesteld. Daarbij zijn ook alle afbeeldingen van de Beeldbank van de HVOL voor het publiek op zwart gezet.

ELO zal na onderzoek van de rechten de afbeeldingen waarbij dat geoorloofd is, weer zichtbaar maken. Dat geldt dan ook voor de afbeeldingen van de HVOL. De Stuurgroep Beeldbank gaat zich buigen over het vaststellen van de rechten van de afbeeldingen van onbekende makers in de Beeldbank van de HVOL.

Colofon

Postadres:
Secretaris HVOL
Postbus 917, 2300 AX Leiden
tel 06-20211908
E-mail: info@oudleiden.nl
ING bankrekeningnummers
(alle t.n.v. Vereniging Oud Leiden) voor:
- contributies/schenkingen:
NL74 INGB 0000 1752 28
- betaling excursies:
NL67 INGB 0005 9012 64
- overige betalingen:
NL03 INGB 0005 8871 87

Website: www.oudleiden.nl
Beeldbank: <https://oudleiden.nl/commissies/beeldbank>

KvK-nummer 40445843
ANBI-nummer 804311912
ISSN-nummer 2214-353X

Redactie Kwartaalblad:

Tanneke Schoonheim en
Bram van Leeuwen
E-mail redactie:
kwartaalblad@oudleiden.nl

Opmaak en druk:
WePrint, Leiderdorp